

ПО ВЪПРОСА ЗА ПЕРСПЕКТИВНОТО ИЗЧИСЛЕНИЕ НА НАСЕЛЕНИЕТО НА НАШИТЕ СЕЛИЩА

Николай Мичев

Въпросът за перспективното изчисление на населението на селищата има не само важно теоретическо, но и голямо практическо приложно значение при разрешаването на редица проблеми, свързани със стопанското и културното развитие на градовете, селата и приградските зони. За да се дадат научно обосновани насоки на селското стопанство в крайградските зони на големите градове, да се изработят реални градоустройствени планове, водоснабдителни и канализационни мрежи, да се оразмерят с оглед на по-далечните нужди на населението главните обществени сгради, спортни съоръжения, зелени площи и пр., необходимо е да се знае приблизителният брой на населението на селищата за следващите 10—15 и повече години.

Перспективното изчисление на населението на селищата е твърде сложна и трудна работа, тъй като стопанското развитие на отделните селища, респективно нарастването или намаляването на тяхното население, се обуславя от редица фактори с различна степен на влияние. Наред с обективно действащите фактори върху демографското развитие на селищата значително влияние оказват и субективните фактори. Например известно е, че поради недостатъчни и едностранични проучвания или местнически прояви териториалното разпределение на много промишлени и други стопански предприятия не е съобразено с най-благоприятните природни и стопански условия и трудови ресурси. Веднъж обаче възникнали в дадено селище, тези предприятия продължават да съществуват и чрез заетите в тях лица да влияят върху общия брой на неговото население.

Някои специалисти смятат, че въобще не е възможно да се предвижда населението на селищата. Те са прави, що се отнася до градовете и селата в капиталистическите страни, където господства конкуренция и пълна анархия в развитието и териториалното разпределение на производството, но грешат за социалистическите страни, където в рамките на перспективните стопански планове, ако не цялостно, то в общи линии е отразено стопанското развитие на повечето градове и села поне за период от 10—15 и повече години.

Най-разпространеният метод за перспективно изчисление на населението на селищата в капиталистическите страни, който дори и сега се използва в някои наши ведомства, е посредством средногодишния прираст на съответното селище, получен по данни от две или повече преброявания. Самото изчисление се извършва по формулата за сложна

лихва. Този метод е чисто статистически и не разкрива закономерностите в развитието на селищата. Той не може да се използва за практически цели. Неговата псевдонаучност особено ясно проличава, ако го приложим за минали периоди. Нека приемем условно, че в началото на 1947 г. е поставена задача да се изчисли броят на населението на градовете Габрово, Димитрово, Мадан и Елена за перспектива от 10 години. След като сме изчислили средногодишния прираст на населението на тези градове по данни от всички официални преброявания, извършени у нас след Освобождението, по формулата за сложна лихва ще получим, че населението на Габрово през 1956 г. би достигнало 25 840 ж., на Димитрово — 46 528 ж., на Мадан — 445 ж., а на Елена би намаляло на 2579 ж. В действителност в края на 10-годишния период (по данни на преброяването от 1. XII. 1956 г.) Габрово е имал 38 032 ж. (с 12 192 ж. в повече), Димитрово — 59 721 ж. (с 13 193 ж. в повече), Мадан — 5858 ж. (с 5413 ж. в повече) и Елена — 4092 ж. (с 1513 ж. в повече). При много села пък се наблюдава обратното явление — вместо да се е увеличило тяхното население, то е намаляло или пък се е увеличило, но значително по-малко, отколкото би се очаквало според изчисленията.

Горните примери нагледно показват, че статистическият метод не може да бъде използван за перспективно изчисление на населението на селищата. Естествено фактическият прираст на населението оказва влияние върху нарастването на селищата, но определящо значение има преди всичко тяхното стопанско развитие. Концентрацията на нови промишлени предприятия, интензивното развитие на селското стопанство, а също и развитието на селищата в транспортно, административно и културно-просветно отношение неминуемо водят до увеличаване на тяхното население чрез привличане на допълнителни кадри от други населени места.

В СССР и някои социалистически страни перспективното изчисление на населението се извършва посредством трудовия баланс. За целта обикновено се използва формулата $H = \frac{a \cdot 100}{100 - (B + C)}$, от която H е броят на населението на селището, a — градообразуваща група (в брой), B — градообслужваща група (в %) и C — несамодятелна група (в %) — всички за края на перспективния период.¹

За големината на селищата определящо значение има градообразуващата група. Към нея Я. П. Левченко отнася лицата, заети в промишлените предприятия, външния транспорт и държавните и обществените учреждения, които със своята дейност не обслужват населението на съответния град.² В. Г. Давидович включва в градообразуващата група заетите лица в промишлеността, външния транспорт (междуселищния), административно-стопанските и културно-просветните учреж-

¹ По-правилно е да се говори за селищеобразуваща и селищеобслужваща група.

² Я. П. Левченко — Планировка городов, Москва, 1952

дения от извънградско значение, висшите учебни заведения и техникумите, строителството, неотчетните отрасли на труда и резервите.¹

Я. П. Левченко установява, че градообразуващата група на градовете е 30—36% от цялото население. Давидович определя градообразуващата група при отчетния момент (към 1947 г.) общо за градовете на 32—38% от тяхното население, а за перспективния период — на 28—35%. Процентното намаление на градообразуващата група според него ще стане в полза на градообслужващата група, тъй като при повишаването на материалното благосъстояние на трудещите се в края на перспективния период ще се наложи чувствително да се увеличи обслужването на населението.

Към градообслужващата група и двамата автори отнасят лицата, които със своята продукция или деятелност обслужват населението на самия град, т. е. активно заетото на работа население, невключено в градообразуващата група. Според Левченко градообслужващата група възлиза на 20—23% от общия брой на населението, а според Давидович към 1947 г. тя е възлизила на 11—14%, а в края на перспективния период ще бъде 17—21%.

Към несамостоятелната група авторите отнасят неактивното население.

Изводите, до които са стигнали цитираните автори, са направени въз основа на анализа на демографската структура само на градовете, и то главно на големите съветски градове. С оглед специфичните особености на тези градове авторите са елиминирали някои градообразуващи елементи. По тези причини съотношението между демографските групи, което те установяват, не може безрезервно да се приеме за изчисляване на перспективния брой на населението на всички селища и по-конкретно на нашите градове и села. Особено показателни в това отношение са резултатите от извършените през 1956 и 1957 г. проучвания на демографската структура на 12 произволно подбрани наши града (вж. табл. на стр. 88).

От таблицата се вижда, че както съотношението между заетото и незаетото на работа население, така и съотношението между демографските групи при отделните градове е твърде различно. Причините за това се крият главно в различната производствена специализация на градовете и темповете на тяхното стопанско, административно и културно-просветно развитие през последните 1—2 десетилетия. Върху демографската структура на някои градове (Нова Загора, Разград и др.) значително влияние е оказал и националният състав на населението и по-конкретно циганското малцинство.²

¹ В. Г. Давидович — Планировка городов, Москва, 1947.

² Известно е, че у нас поради културна изостаналост и нестабилни трудови привички, наследени от миналото, голяма част от циганското население все още не се е включила пълноценно в производствените отрасли.

Демографска структура

Град	Брой на население- то през 1956 г.	Заети на ра- бота лица		Заети лица в градообразув. група		Заети лица в градообслужв. група		Спадащи лица към несамод- деят. групи	
		брой	%	брой	%	брой	%	брой	%
Разград	18 416	6 428	36,4	5 025	28,4	1 403	8,0	11 988	63,6
Нова Загора	14 913	5 396	36,2	3 933	26,4	1 463	9,8	9 517	63,8
Кнежа	13 856	5 925	42,8	5 257	38,0	668	4,8	7 931	57,2
Г. Делчев	12 526	5 539	44,2	4 394	35,1	1 145	9,1	6 987	55,8
Нови Пазар	9 149	3 238	35,4	2 745	30,0	493	5,4	5 911	64,6
Марица	7 167	2 976	41,5	2 509	35,0	467	6,5	4 191	58,5
Смолян	5 095	2 133	41,9	1 848	36,3	285	5,6	2 962	58,1
Златоград	4 522	2 827	62,5	2 573	56,9	254	5,6	1 695	37,5
Елена	4 092	2 593	63,4	2 228	54,5	365	8,9	1 499	36,6
Брезник	3 486	1 332	38,2	1 077	31,1	255	7,1	2 154	61,8
Девин	3 062	1 910	62,4	1 640	53,6	270	8,8	1 152	37,6
Несебър	2 340	981	41,9	862	36,8	119	5,1	1 359	58,1

Тъй като настоящата производствена специализация и демографска структура на селищата, а също и специфичните природни и обществено-икономически условия и в бъдеще ще влияят повече или по-малко върху броя на тяхното население, то на сегашния етап от нашето обществено-икономическо развитие при перспективното изчисление на населението на селищата необходимо е да се подхожда конкретно, съобразно техните стопански, природни, културни и други особености и да се отчетат всички градообразуващи елементи независимо от големината, стопанския профил и функциите, които изпълняват селищата. В противен случай и при най-точни изходни данни за перспективния период не би се стигнало до реално изчисление на населението на преобладаващата част от селищата.

При установяването на числения състав на демографските групи правилно е да се подбират такива елементи, които да са типични за всички селища, а не само за отделна категория градове. В случая обемът на работата ще се разшири, но пък ще се допринесе за много по-голяма точност в изчисленията, отколкото ако се работи с генерализирани коефициенти, и то получени само от анализа на населението на отделна категория градове. Освен това приемането на единни и точно установени елементи за всяка демографска група (независимо от големината и стопанския профил на селището) ще спомогне за предотвратяването на редица субективни преценки при отнасянето на трудовите кадри към една или друга демографска група.

От гореказаното следва, че перспективното изчисление на населението на нашите селища може да се извършва само с помощта на използвания от цитираните автори метод на трудовия баланс. Елементите обаче, които според тези автори образуват демографските групи, а

оттам и процентното им съотношение в никой случай не могат безрезервно да се използват при нашите условия за перспективно изчисление на населението на градовете и селата. Наред с това нужно е да се направи известно допълнение и на самата формула с оглед броя на временно пребиваващите лица, които в повечето селища за продължителен период остава постоянен или близък до средния, да намери отражение в общия брой на населението в края на перспективния период. При това положение формулата ще бъде
$$N = \frac{a \cdot 100}{100 - (B + C)} + G,$$
 където G е временно пребиваващата група (в брой) в края на перспективния период.

Много важно значение за перспективното изчисление на населението, както вече се подчерта, има правилното разпределение на населението по демографски групи. Градообразуващата група трябва да включва всички трудови ресурси, от които зависи броят на населението на селището. Поради това към нея се отнасят местните трудови ресурси, заети в промишлените предприятия от общодържавно и районно значение, в строителството, селското и горското стопанство, риболова, междуградския (междуселския) транспорт, в ония сектори на търговията, които се занимават с извънградска дейност, в административните учреждения, просветните, културните, здравните и обществените заведения, които със своята дейност обслужват население от други населени места и всички останали учреждения, заведения и организации от общодържавен и районен мащаб. За отчетния период към градообразуващата група се отнася и броят на незаетото трудоспособно население, което временно е без работа, а за крайния период — броят на евентуалните трудови ресурси (резервни кадри), непредвидени в перспективните планове на предприятията и учрежденията.

С разкриването или създаването на благоприятни природни и стопански предпоставки в землището или района на дадено селище, колкото и малко да е то, и във връзка с плановото развитие на нашето стопанство за кратък период в него могат да възникнат значителен брой промишлени предприятия, а през същото време в друго, много по-голямо селище, в което няма благоприятни предпоставки, въобще да не възникнат предприятия. В случая населението на първото селище ще нарасне извънредно бързо, а на второто селище няма да нарасне или ще нарасне съвсем слабо. По тези причини заетите лица в промишлените предприятия, работещи от общодържавен и районен мащаб, се отнасят към градообразуващата група.

Строителните работи, както е известно, в различните райони и селища на страната се отличават не само по темп, но и по редица особености. Поради това процентното съотношение на средносписъчния брой на строителните работници в отделните селища е различен, а оттам и различно се отразява върху общия брой на населението, обстоятелство, което изисква заетите лица в строителството да се отнасят към градообразуващата група.

Броят на заетите лица в селското стопанство във всяко селище е различен, тъй като съществуват различия в притежаваната от тях обща и обработваема земя, в почвено-климатичните условия, специализацията и механизацията на селското стопанство, поставените задачи по народностопанските планове и пр. Ако не се отчетат тези особености и заетите лица в селското стопанство не се включат в градообразуващата група при изчисляването на населението на средно големите градове и особено на малките градове и селата, ще се получат доста нереални изводи. Подобно е положението и със заетите лица в горското стопанство и риболова.

Административно-стопанското и географското положение на много селища е спомогнало за превръщането им в транспортни и търговски средища от общодържавно или районно значение. При тези селища транспортът и търговията допринасят за по-големия брой на тяхното население. Затова заетите лица в извънградския транспорт и извънградската търговия на всяко селище се отнасят към градообразуващата група.

В повечето градове и в някои села част от административните учреждения, просветните, културните, здравните, комуналните и други заведения и организациите със своята дейност обслужват не само местно население, но и население от други селища. Съществуването на тези учреждения и заведения в съответните селища и численият състав на заетите в тях лица (без учащите се) до голяма степен зависи от броя на населението на района, който обслужват. В случая към градообразуващата група трябва да се отнася само оная част от заетите лица, които със своята дейност обслужват население от други населени места. Заетите лица в учрежденията, заведенията и организациите, които имат общодържавно и окръжно значение, изцяло се отнасят към градообразуващата група.

Незаетото трудоспособно население по принцип се отнася към градообразуващата група, тъй като то чрез своя брой и чрез броя на съответстващите им лица от градообслужващата и несамодятелната група влияят върху общия брой на населението на селищата. Тази част от населението представлява скрит резерв на градообразуващата група.

При разработването на перспективните народностопански планове по субективни или обективни причини не могат да се разкрият всички резерви в развитието на отделните селища. Затова в края на перспективния период към градообразуващата група с оглед на реалните възможности е необходимо да се прибавят и резервни кадри, за да не се получи занижение при перспективното изчисление на населението.

Съществено влияние на градообразуващата група оказва и стопанската специализация на селищата. Например в селища със застъпена текстилна и хранителна промишленост процентът на градообразуващата група е много по-голям, отколкото в селищата със застъпена само тежка промишленост, тъй като при първата категория селища широко прило-

жение в материалното производство намира и женският труд. Във връзка с механизирването на тежките трудови процеси и по-нататъшното рационално разпределение на производителните сили тези различия непрестанно ще се заличават, но докато съществуват, те трябва да се отчетат при изчисление на населението.

Градообслужващата група се намира в тясна зависимост от градообразуващата група. По принцип на по-голяма градообразуваща група отговаря по-голяма градообслужваща група не само по брой, но и по процент към общото население, тъй като по-големите селища се нуждаят повече от допълнително вътрешно обслужване (вътрешен транспорт, поддържане на градини, паркове, заведения за обществено хранене и комунални услуги, културни, просветни и здравни заведения и пр.), отколкото малките селища.

Към градообслужващата група се отнасят активно заетите на работа лица, които със своята производствена, служебна и обществено-политическа дейност обслужват изключително постоянно живущото в града (селото) население.

Процентното изражение на градообслужващата група за края на перспективния период на практика най-лесно може да се установи, като се определи нейният процент за отчетния период при положение, че съобразно местните условия се задоволяват реалните нужди на селището от необходимите му обслужващи кадри и след това се приведе в съответствие с ръста на градообразуващата група в края на перспективния период.

Несамодятелната група се намира също в тясна зависимост от градообразуващата група. Към нея се отнасят незаетите на работа лица под и над трудоспособна възраст и онова население от трудоспособна възраст, което поради продължение на обучението си, по болест, домакинска заетост и пр. не е включено активно в обществения трудов процес.

Най-голям процент несамодятелна група имат селищата, населението на които намалява или съвсем бавно се увеличава. Такива селища например са селата от ония райони, които преди кооперирането на земята се отличаваха с голяма земеделска гъстота и скрита безработица, и селищата, разположени в близост до големите и бързо развиващите се промишлени и административни средища. Непрестанната механизация на селскостопанските работи и наследената скрита безработица превърнаха повечето от тези селища в източник на трудови кадри (предимно младежи и девойки) за големите промишлени и административни средища и райони. Това допринесе за увеличаване на относителния дял на населението над и под трудоспособна възраст в селищата, даващи кадри.

В бъдеще във връзка с увеличаването на градообразуващата и градообслужващата група в градовете и промишлените селища ще настъпи намаление на несамодятелната група (главно за сметка на жените-домакини), а в селата, където в градообразуващата група е зает

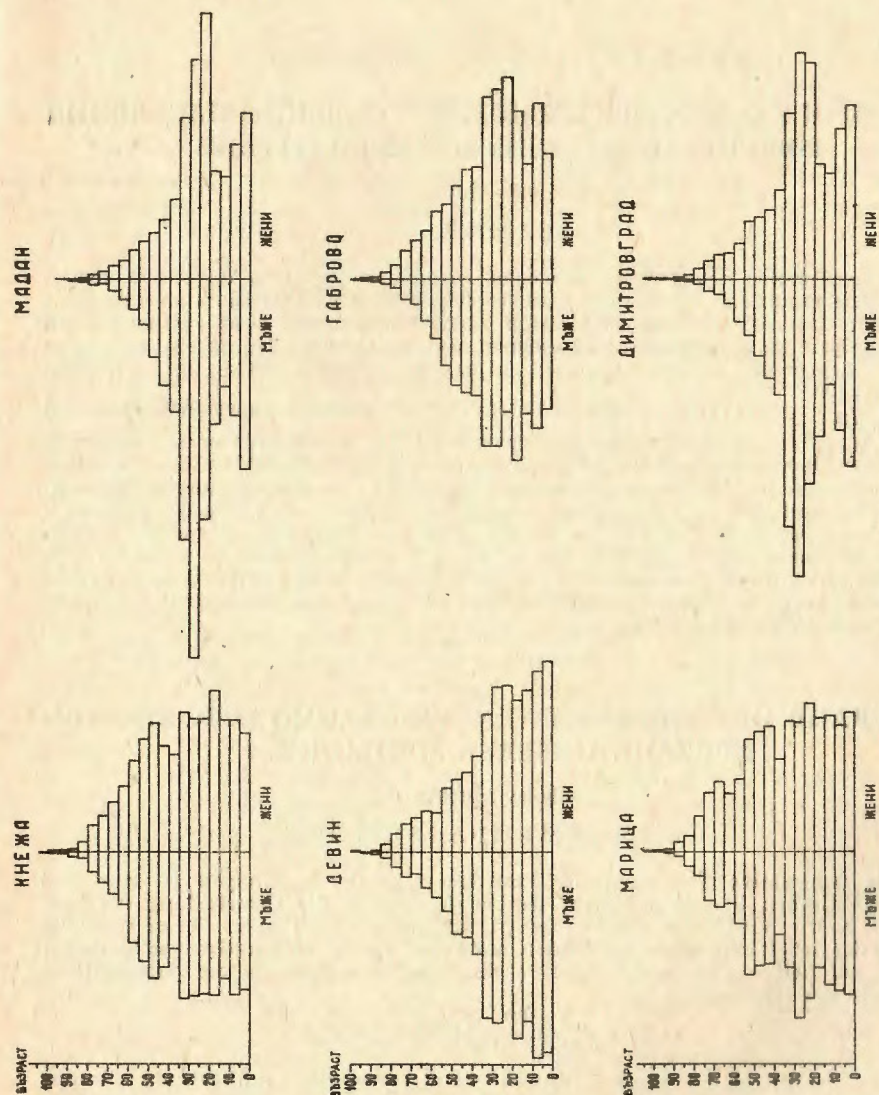
значителен брой лица над трудоспособна възраст във връзка с мероприятията, които се проведоха и следва да се проведат по материалното осигуряване на селяните кооператори над трудоспособна възраст, ще настъпи увеличение на несамодеятелната група.

Временно пребиваващата група зависи главно от политико-административното, просветното, здравното (особено курортното), военното и транспортното значение на съответното селище. Поради това броят на лицата, отнасящи се към тази група, не е зависим само от общия брой на населението на селището, а от функциите, които то изпълнява.

Отделните селища в зависимост от специфичните си особености на развитие повече или по-малко се отличават едно от друго по възрастова структура на население, обстоятелство, което също оказва голямо влияние върху общия брой на населението и трябва да се взема под внимание при изчисляването на перспективния брой на населението на всяко селище (вж. диаграмите на стр. 93).

Обикновено бързо развиващите се селища имат висок процент трудоспособно население, отнасящо се към градообразуващата група, а селищата с намаляващо или бавно увеличаващо се население имат сравнително много по-голям процент население от нетрудоспособна възраст (старци и деца).

В заключение трябва да изтъкнем, че научно перспективно изчисление на населението на селищата може да се извърши само с помощта на метода на трудовия баланс. Неговото използване обаче поради сегашното своеобразно развитие на нашите селища трябва да става при всеостранни проучвания на всички демографски групи и конкретен подход за всяко селище. С частични проучвания (само на градообразуващата група) и средни проценти на демографските групи трябва да се работи при изключителни случаи, и то тогава, когато при изчислението на перспективния брой на населението на селищата не се изисква голяма точност.

Пирамиди на възрастовата структура на населението за 1956 г.
(в % по групи през 5-годишна възраст)

ПО ВОПРОСУ О ПЕРСПЕКТИВНОМ ИСЧИСЛЕНИИ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДОВ И ДЕРЕВЕНЬ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Николай Мичев

РЕЗЮМЕ

Перспективное исчисление населения городов и деревень возможно только в социалистических государствах, где развитие производительных сил и производства происходит планоно. Используется метод трудового баланса, а не статистический метод, который не основывается на никакой закономерности. По методу трудового баланса перспективное исчисление населения производится по формуле:

$$N = \frac{a \cdot 100}{100 - (B + C)} + G$$
, где N — общее население, а — городообразующая группа (в числе), B — городообслуживающая группа (в % к общему числу жителей), C — самодостаточная группа (в % к общему числу жителей) и G — временно пребывающая группа (в числе) — все до конца на перспективный период. Связи с своеобразным развитием наших населенных мест, необходимо изучить все демографические группы и во всяком месте нужно подходить конкретно, сообразаясь с местными условиями. К отдельным исследованиям (только на городообразующую группу) и к среднему проценту следует прибегать в исключительных случаях и то тогда, когда при перспективном исчислении населения соответствующие места не требуются большой точности.

ZUR FRAGE DER PERSPEKTIVEN SCHÄTZUNG DER EINWOHNERZAHL UNSERER SIEDLUNGEN

Nikolay Mitchev

ZUSAMMENFASSUNG

Die perspektive Schätzung der Einwohnerzahl der Siedlungen ist nur bei den sozialistischen Staaten möglich, da bei den selben die Entwicklung der produktiven Kräfte sowie der Produktion planmässig vor sich geht. Dabei wird die Methode der Arbeitsbilanz verwendet, und keinswegs die rein statistische Methode, weil sie auf keiner Gesetzmässigkeit beruht. Nach der Methode der Arbeitsbilanz wird nach der Formel

$$N = \frac{a \cdot 100}{100 - (B + C)} + G.$$

verfahren, wobei N die gesamte Einwohnerzahl; a — die stadtbildende Gruppe (Zahlenmässig); B — die stadtbedienende Gruppe (in % zu der gesamten Einwohnerzahl); C — die nichtaktive Gruppe (auch in %) und G — die vermutliche Zahl der vorüber-weilenden Personen, und zwar zum vorausgesehenen Zeitpunkt bedeutet.